

КРИМИНОЛОГИЯ

УДК 343

АНТИКОРУПЦІЙНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ТА ІНДИВІДУУМУ В МІНІМІЗАЦІЇ ПРОЯВІВ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Олена БУСОЛ,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
здобувач відділу кримінального права, кримінології і судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

SUMMARY

In the article, based on socio-natural concept, there is exposed a role of anti-corruption culture of society and person in minimization of corruption crime in Ukraine. The author raises question: how can social culture of citizens be increasing? Approaches of blighty and foreign scientists to problem of forming human anti-corruption culture and international experience are considered. There is outlined principles for creating anti-corruption culture in society for purposes of relevant legal acts.

Key words: corruption crime, corruption culture, socio-natural concept.

АНОТАЦІЯ

У статті, з урахуванням соціально-натуралістичної концепції, розкрито роль антикорупційної культури суспільства та індивідууму в мінімізації проявів корупційної злочинності в Україні. Автор ставить питання: в який спосіб підвищити соціальну культуру громадян? Розглядаються підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до проблеми формування антикорупційної культури людини, а також зарубіжний досвід. Окреслено принципи з формування антикорупційної культури в суспільстві для цілей відповідних нормативно-правових актів.

Ключові слова: корупційна злочинність, корупційна культура, соціально-натуралістична концепція.

Постановка проблеми. Як свідчить наше дослідження [1], пріоритет в антикорупційній політиці України у сучасний період надався вдосконаленню правового законодавства та створенню державних антикорупційних органів. Але досвід показує, що більшість законів та заходів, спрямованих на боротьбу з корупційною злочинністю, на практиці не дає позитивних результатів. Причини такого стану справ, за нашою гіпотезою, пов'язані з культурою, менталітетом, традиціями суспільства. На це твердження нас настановлює, зокрема, натуралістичний підхід академіка НАПрН України О.М. Костенка, який розвиває думку, що критерієм справедливості будь-якого правового акту є відповідність його законам соціальної природи, і зокрема, законам «природного права». А міра узгодження волі та свідомості людини із законами «природного права» є не що інше, як права культура людини [2]. Тому важливим завданням на шляху протидії корупційній злочинності виступає формування антикорупційної культури суспільства.

Метою статті є розкриття ролі антикорупційної культури суспільства та індивідууму в мінімізації проявів корупційної злочинності в Україні, з урахуванням соціально-натуралістичної концепції; окреслення принципів із формування антикорупційної культури для цілей відповідних нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Феномен культури відноситься до центральних, фундаментальних понять філософії, тому що, будучи неповторним за своєю складністю соціальним явищем, вона пов'язана з найважливішими соціальними процесами. Термін «культура» часто використовується для позначення складних понять у різних наукових дисциплінах. Ще в 1871 р. Е.Б. Тейлор запропонував класичне визначення культури, як деякого комплексу, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль,

закони, звичаї та інші здібності і навички, які засвоєні людиною як членом суспільства [3]. Культуру в широкому сенсі слова можна назвати реалізованою в нащадках духовною і матеріальною потенцією предків. Правова культура як складова частина загальної культури суспільства синкретизує в собі і традиції, і мораль, і поведінкові моменти, і знання правових вимог. Завдяки цьому вона була і залишається одним з основних моментів, необхідних для протидії злочинності [4]. І.М. Ямалнеєв правильно зауважує, що індивід не здійснює корупційних дій, виходячи не із-за страху покарання, а перш за все тому, що він сам вважає такі дії негідними, і такими, що суперечать життєвим принципам. У цьому, зокрема, полягає особистий характер ціннісно-нормативної сфери індивіда, яка і виявляється в антикорупційній культурі [5]. Тут доречно навести думку І.Н. Пустовалової, за якою рівень антикорупційної культури можна виразити як мірою освоєння індивідом своїх прав як громадянина, так і використання їх з точки зору виконання обов'язків. Коли ми говоримо про антикорупційну культуру, то маємо на увазі також і те, що кожна людина повинна вміти: тлумачити ті або інші положення закону і визначати сферу їх дії; застосовувати в своїй життєдіяльності правові знання проти корупції; знаходити вихід із заплутаних правових ситуацій, а значить, використовувати закон для захисту своїх прав і інтересів [6]. У зв'язку з цим можна виділити такі функції антикорупційної культури: пізнавальна функція, яка характеризується осмисленням індивідом корупційних явищ у правовій практиці. В процесі реалізації даної функції відбувається вивчення і пояснення антикорупційних процесів, що протікають у різних системах суспільства (освітній, політичний і економічний). Пізнавальна функція не обмежується лише визначенням або поясненням причинно-наслідкових зв'язків різних антикорупційних явищ, що ніскільки не наближає

нас до пізнання антикорупційної культури – вона націлена на розтин глибинних процесів, в основі яких лежать проблеми, що є суттю, першопричиною виникнення корупційних проявів; функція моделювання слугує засобом формування відповідної моделі антикорупційної поведінки. В процесі реалізації даної функції відбувається створення якогось образу або стандарту антикорупційної поведінки індивіда, який відповідає правовим нормам; регулююча функція дає можливість зіставляти антикорупційну поведінку людини з правовими вимогами.

Як показує практика, і про що зазначають вчені, антикорупційна культура громадян може робити серйозний вплив на регулювання правових процесів; сприяти консолідації різних соціальних груп у справі підтримки і зміцнення законності і порядку в суспільстві; створювати передумови до того, щоб громадяни поважали закон, що на ділі означає сприяти ефективному функціонуванню правової системи. Дійсність така, що правові уявлення про права і обов'язки, дозволи і заборони стають основою мотивації поведінки індивіда в спрямованості його антикорупційної діяльності, тобто прояву ним активної ролі в установленні та додержанні законів [7]. Звідси випливає, що антикорупційна культура індивіда відображає його цивільну активність і сприяє реалізації його прав, безпеки і правового захисту. Проте в основі антикорупційної культури лежить правова культура кожної людини, що призводить у кінцевому рахунку до стійкості конституційного порядку, зміцнення верховенства закону, доступності законодавства, пошани до демократичних правових інститутів, строгого дотримання законності [8].

При розкритті проблеми, на нашу думку, слід урахувати вже зазначений нами вище метод натуралізму, який пропонує О.М. Костенко. Зазначимо, що натуралістична концепція громадського життя, представниками якої були Ісаак Ньютон, Рене Декарт, Шарль Луї Монтеск'є, Джон Локк та ін., поширилась у Новий час, хоча перші натуралістичні ідеї можна знайти ще у втрачених давньогрецьких філософів. Так, наприклад, Демокрит висловлював думку про те, що все громадське життя має природне походження, Арістотель же висунув ідею про природне походження соціального розшарування людей. Розглянемо сутність даного підходу. Натуралізм (від лат. *natura* – природа) як філософський принцип розглядає соціальні явища винятково як дію природних сил: фізичних, географічних, біологічних тощо. Відповідно до даного принципу тип суспільства і характер його розвитку визначаються кліматичними умовами і географічним середовищем (географічна школа – Лев Мечников, Василь Ключевський та ін.), біологічними, расовими, генетичними особливостями людей (соціальний дарвінізм: Томас Мальтус, Людвіг Гумплович, Вільям Самнер; расово-антропологічна школа: Жозеф Артур де Гобіно й ін.), космічними процесами і ритмами сонячного випромінювання (Олександр Чижевський, Лев Гумільов) [9].

Принцип соціального натуралізму впливає з ідеї природної цілісності світу, згідно з якою усе суще на світі має існувати за законами, даними Матір'ю-природою. Отже, за законами природи мають існувати не лише фізичні і біологічні явища, а й соціальні явища, які є проявами волі і свідомості людей. Згідно з ідеєю природної цілісності світу, Природа – це сутність, що породжує усе суще і дає йому закони, і нічого на світі не може існувати поза законами природи. Сутність теорії соціального натуралізму полягає у визнанні існування – поряд із фізичною і

біологічною природою – також соціальної природи, що існує за своїми, притаманними для неї (відмінними від фізичних і біологічних) законами – законами соціальної природи [2].

Теорія універсального натуралізму – це продовження того пошуку, що його здійснював В.І. Вернадський (концепція ноосфери), але іншим шляхом [10, с. 15].

Зауважимо, що природа людини така, що в морально-етичному плані протидія корупції рівнозначна боротьбі з людськими гріхами – жадобою, заздрістю, лінню, жагою насолоди [4]. Різні прояви корупції мають різну етичну оцінку: одні дії вважаються злочинними, інші всього лише аморальними. До останніх, як правило, належать кумівство і «заступництво» на основі політичної орієнтації, які порушують принципи мерітократії [6]. Отже, державна служба нерозривно пов'язана з культурою, мораллю, етикою державного службовця. Державні службовці можуть ухвалювати рішення, які мають велике значення для повсякденного життя громадян, а також приймати, відхиляти чи модифікувати прохання громадян про деякі послуги або надавати дозволи. Зрілість громадянського суспільства визначається ставленням до найвищих моральних цінностей усіх його структур [8]. Згідно із законами біхевіоризму, потрапляючи в колектив, людина переймає правила поведінки, які в цьому колективі утверджені. Тому, якщо внутрішньовідомча культура така, що стосовно хабарів панує потурання, безвідповідальність при вирішенні службових питань, відсутність гласності при обговоренні провини співробітників, то новопризначені працівники сприймуть таку поведінку, як нормальну і слідуватимуть їй надалі [6]. Етика державного службовця – це система норм поведінки, порядок дій і правил, взаємин і принципів у державних службових відносинах, що є сукупністю найбільш придатних, глибоко усвідомлених і конкретизованих, які належать конкретному суспільству і є нормами загальнолюдської моралі. Етика державної служби тісно пов'язана із соціальною структурою конкретного суспільства і чітко визначається нею. У цьому, як правило, відображаються традиційні уявлення суб'єктів певного суспільства про статус суспільства загалом, про перевагу своєї цивілізації тощо. Водночас етика державної служби є об'єднанням універсальних правил, що застосовуються в усьому цивілізованому світі. Якщо дані моральні норми у відносинах відсутні, то можна говорити про невідповідність етики розвитку суспільства, або про те, що його норми підмінені ідеологією. Етика державно-службових відносин у широкому розумінні виконує практично-виховну і регулятивну функцію. Через критичний аналіз моральної свідомості учасників цих відносин виявляється міра відповідності існуючим правовим і моральним правилам. Проблема професійної етики державного службовця пов'язана з тим, що його діяльність має відповідати не тільки положенням Конституції і чинного законодавства України, а й моральним принципам і нормам. При цьому етичний кодекс, яким державні службовці повинні керуватися, не просто спирається на загальноприйнятну мораль, а й конкретизує її вимоги відповідно до специфіки службової діяльності, покладених на них певних обов'язків і повноважень [8]. Відповідні стандарти закріплені в низці міжнародних документів, які Україна зобов'язалася виконувати. Пункт 4 ст. 7 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції передбачає зобов'язання сторін створювати, підтримувати й зміцнювати системи, які запобігають виникненню конфлікту інтересів, а п. 5 ст. 8

Конвенції встановлює обов'язок держав запроваджувати заходи й системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, *inter alia* (у тому числі), про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їх функцій як державних посадових осіб [11].

Комітет міністрів Ради Європи 11 травня 2000 р. ухвалив Рекомендацію № R (2000) 10, згідно з якою урядам держав-членів рекомендовано ухвалювати національні кодекси поведінки посадовців на основі Типового кодексу поведінки посадовців органів державної влади та місцевого самоврядування, доданого до цієї Рекомендації. Типовий кодекс передбачає низку правил щодо запобігання конфлікту інтересів посадовців, у тому числі щодо одержання подарунків [12]. Важливо зазначити те, що Комітет міністрів Ради Європи доручив Групі країн Ради Європи проти корупції (GRECO) контролювати виконання цієї Рекомендації. Тому Україна має дотримуватись цих стандартів, адже, вступивши до GRECO, взяла на себе відповідні зобов'язання. Водночас, слід наголосити, що потреба запровадження аналогічних норм існує не лише тому, що Україна взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання – світовий досвід вказує на те, що встановлення обмежень для публічних службовців у частині отримання ними подарунків, пов'язаних із виконанням публічних обов'язків, є одним із способів запобігти можливому конфлікту інтересів [9, с. 125]. Конфлікт інтересів – це суперечність між особистими інтересами особи та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень [13]. Питання конфлікту інтересів та відмови від права прийняття рішень наводяться в рекомендаціях ООН з уникнення конфлікту інтересів державних посадовців Міжнародного кодексу поведінки ООН для державних посадових осіб [14]. Етичні вимоги до державних службовців важливі, тому що вони є невід'ємною частиною програми соціального управління, а врахування морально-психологічного рівня розвитку суспільства впливає на виконання управлінського рішення, тобто на ефективність державної служби. Моральні цінності та норми, що стосуються державної влади, її інститутів (державної служби), в сукупності формують етику державного управління, яка є нормативною основою державно-владної діяльності, що стосується таких основних проблем управління як справедливий соціальний устрій суспільства і держави, взаємні права та обов'язки керівників і громадян, фундаментальні права людини і громадянина, розумне співвідношення свободи, рівності й справедливості [8].

Проте, слід зазначити, що Моральні кодекси, правила, які розроблені для працівників різних сфер суспільної діяльності, не є дійсними в Україні, про що свідчать високий рівень поширення корупційної злочинності та наше дослідження [1, с. 360–367]. Ці Моральні кодекси ніколи й не будуть ефективними, поки сама людина не захоче слідувати правилам. Саме тому, необхідно вийти на принципово новий рівень суспільної свідомості, в якому немає місця корупції. Це вбачається можливим, з огляду на позитивний зарубіжний досвід (Фінляндія, Японія, Сінгапур тощо). Кримінальне покарання тут відіграє, на нашу думку, другорядну, хоча й важливу роль.

О.М. Костенко зазначає, що ефективність юридичної відповідальності, у тому числі й відповідальності службових осіб за корупційну діяльність, визначається за такою закономірністю: чим вища соціальна культура громадян,

тим ефективніша юридична відповідальність і, зокрема, кримінальне покарання. Тому протидія корупції має здійснюватися за формулою «культура+відповідальність». Цю закономірність пропонується враховувати при розгляді проблеми відповідальності службових осіб за корупційну діяльність [7, с. 54].

Якщо право розуміється, як закони соціальної природи, втілені у чинному законодавстві, то виходячи з цього, слід вирішувати питання «Що таке правопорушення, у тому числі злочин?». Будь-яке правопорушення, включаючи злочин, згідно з соціально-натуралістичною концепцією права – це діяння, що порушує закони соціальної природи, втілені у чинному законодавстві (в тому числі у міжнародних договорах). «Принцип верховенства права», виходячи з «натуралістичної» юриспруденції, слід розуміти як «принцип верховенства «природного права». Критерієм справедливості будь-якого правового акта є відповідність його законам соціальної природи, і зокрема законам «природного права» [11].

З цього випливає, що закони, які суперечать природі, не будуть дієвими. Але виникає питання: в який спосіб підвищити соціальну культуру громадян? О.М. Костенко, наприклад, бачить вихід у розробленні науковцями своєрідного Кодексу законів природного права, заснованого на Римському праві [11]. Таким чином, у запропонованому вченим кодексі, на нашу думку, основним може стати визначення у ньому поняття корупційного злочину як діяння, яке здійснюється особою у порушення законів соціальної природи, втілених у кримінальному законі.

Формула протидії правопорушенням, за О.М. Костенко, має бути наступною: «правова культура громадян плюс санкції, передбачені чинним законодавством». Отже, формування правової культури у людини може запобігти вчиненню кримінального правопорушення, що зробить непотрібним застосування санкцій за вчинення злочину. За «натуралістичною» юриспруденцією законодавство має розглядатися не як самодіючий чинник, а як інструмент у руках людей, який вони застосовують відповідно до своєї правової культури. Критерієм будь-якої правової (так само як і моральної) заборони є невідповідність заборонюваного діяння законам соціальної природи, у тому числі законам «природного права», виходячи з того, що добром є усе те, що узгоджується із законами соціальної природи, а злом є те, що не узгоджується з ними. Зокрема, критерієм для криміналізації діяння має бути порушення цим діянням законів соціальної природи. Інакше діяння не може визнаватися злочином. «Соціально-натуралістична концепція права» є основою для так званого «золотого правила» правової поведінки: «Чини відповідно до законів соціальної природи, в тому числі – до законів «природного права», і тоді твоя поведінка не буде правопорушенням!». Незаконним у законодавстві може визнаватися лише те, що порушує закони соціальної природи, у тому числі закони «природного права». Відповідно до соціально-натуралістичної концепції права глобалізація (і європеїзація) юриспруденції полягає у наближенні національних юриспруденцій (правової культури громадян, законодавства, юстиції) до «спільного знаменника», яким є закони соціальної природи, включаючи закони «природного права» [11].

Юриспруденція встановлює, що є значимим: відповідно до правил юридичного мислення, частково примусово-логічного, частково зв'язаного конвенціонально даними схемами; отже, правові принципи і певні методи їх тлумачення задалегідь визнаються обов'язковим. Чи повинне існувати

право, і чи мають бути встановленими саме ці правила – на такі питання юриспруденція не відповідає. Вона лише може вказати: якщо хочуть певного результату, то певний правовий принцип у відповідності до норм нашого правового мислення – засіб його досягнення, який цілком підходить [13]. Це саме стосується юридичної науки – вона має пізнавати закони соціальної природи (і закони «природного права») для того, щоб втілювати їх у форму законодавства, а також для того, щоб використовувати їх для юридичної освіти і формування правової культури громадян.

Практичне значення «соціально-натуралістичної концепції права» полягає у тому, що вона, вказуючи на визначальну роль правової культури людей, яка є засобом «натуралістичного» тлумачення чинного законодавства, спонукає людей у своїй правовій практиці керуватися законами соціальної природи, у тому числі законами «природного права», які втілені у чинному законодавстві. Це сприятиме як вдосконаленню чинного законодавства, так і протидії зловживанням чинним законодавством, а також помилкам у його застосуванні [14].

Таким чином, положення «натуралістичної юриспруденції» можуть сприяти мінімізації корупційної злочинності.

Як слушно зазначає вчений, в Україні має бути впроваджена державна програма з формування антикримінальної культури громадян України (з урахуванням, зокрема, досвіду реалізації подібних програм у Польщі, Італії, Гонконгу, Сінгапурі тощо). Без формування такої культури у громадян, яка є основою кримінологічної безпеки у суспільстві (як найважливішого елемента національної безпеки), жодні реформи кримінальної юстиції не будуть ефективними [14].

Вважається, що у сучасному суспільстві стан масової свідомості визначається об'єктивними умовами життя, зокрема, інформаційно-психологічним впливом на нього, під яким у людей формується відповідний погляд на події та факти. Якщо ці умови не задовольняють суспільство, на нашу думку, протидіяти корупційній злочинності складно. Саме тому для успішних реформ зміна свідомості населення стає першочерговим фактором. Прикладом успішного впливу на антикорупційну свідомість громадян у Сінгапурі є застосування урядом принципу «все мусить бути найкращим», який був зведений у ранг державного пріоритету. Так, одним із перших кроків прем'єр-міністра Сінгапуру Лі Куан Ю, з метою залучення інвесторів, було прийняття програми «Чисте місто». Уряд Сінгапуру, за нестачі коштів на створення повної інфраструктури, використав найдешевший ресурс – інтелектуальні зусилля. Наприклад, просте озеленення міста. Вважається, що це формує позитивне ставлення у іноземців, мотивує жителів та довіру до держави. Отже, тепер кожен сінгапурець упевнений, що його місто – найкраще в світі, а жити та працювати у ньому надзвичайно приємно, тому це є стримуючим фактором від еміграції жителів за кордон. Наступний приклад – державна компанія «Сінгапурські авіалінії», яка створила в аеропорту психологічно комфортну атмосферу – у ньому не існує практики обшуків осіб та багажу, працює новітня охоронна система, все коректно й упорядковано, обладнано сучасною технікою. Нині, коли інвестиційні витрати окупилися, Сінгапурський аеропорт є великим вузлом міжнародних авіаліній, одним із найсучасніших і найкомфортабельніших аеропортів світу, обладнаний для цілодобових польотів за будь-яких погодних умов. Таким чином, держава забезпечила найсприятливіший клімат для

того, щоб інвестиції йшли в країну не лише на глобальному економічному рівні, а й на рівні психології кожного окремого інвестора.

Особливу роль у подоланні корупційних проявів відіграє освіта та виховання громадян, яка спрямована на формування в них впевненості в майбутньому. Так, наприклад, у Сінгапурі до служби у Збройних силах призивалися найрозумніші студенти за 8-річним контрактом. За цей період вони навчалися 2–3 рази за кордоном. Спочатку це було спеціальне навчання на військового фахівця, потім – штабне та командне навчання в Сполучених Штатах або Великій Британії, а після – курси ділового (МВА) або державного (МРА) адміністрування в Гарварді чи Стенфорді. Після 8-річного терміну служби офіцера надавалися вибір: або йти в державне правління, або в приватну сферу, або ж лишатися на військовій службі. Таким чином було сформовано еліту, яка ввібрала в себе найкращі світові знання, військову дисципліну і працювала на державу. Зараз практично кожен мешканець Сінгапуру вільно володіє англійською. А це дало неймовірний стрибок у міжнародному бізнесі та підвищило конкурентоздатність Сінгапуру як країни [15].

У Грузії велике значення надається просвітницькій діяльності, створенню та показу тематичних мультфільмів на тему корупції, запровадження антипривізів для корупціонерів у певних сферах, «ревізіям» законодавства [1]. Тож одним із інструментів, що можуть використовуватися для формування антикорупційної громадянської свідомості, є засоби масової інформації.

Розглядаючи сінгапурську антикорупційну стратегію, як досвід для інших країн, необхідно зазначити, що, поперше: іншим країнам важко відтворити Сінгапурську антикорупційну стратегію в цілому, оскільки Сінгапур має унікальні історичні, географічні, економічні, демографічні та політичні риси. По-друге, немає гарантій того, що уряди інших країн готові відтворити та імплементувати сінгапурський досвід протидії корупційній злочинності, оскільки це вимагає великих економічних і політичних витрат. Тож Україні при запозиченні такого досвіду слід орієнтуватися на особливості злочинності в своїй державі.

Ми згодні з О.М. Костенко, який вважає, що права культура громадян вища від будь-яких конституцій, кодексів і інших законів [10, с. 80], тому що закони певним чином обмежують волю людини, а культура завжди залишається їх свободним вибором. Тож допомогти кожному члену суспільства у своєму виборі і є завданням держави, що, на думку вченого, може бути втілене, знов же, у законодавстві [10, с. 80]. Натомість, на перший погляд, у цьому є певне протиріччя, яке випливає з того, що культура вища за закон, але ми повертаємося знову до законодавства. Раціональне зерно тут полягає в тому, що для виконання своєї функції держава повинна скеровувати свідомість людини, у тому числі і через закони. Тож ці закони повинні будуватися на основі природного закону.

Висновки. Викладене дає нам підстави для висновку щодо першочергової ролі антикорупційної культури у протидії корупційній злочинності в Україні, без якої всі інші заходи такої протидії не будуть ефективними. Тож формування у суспільстві антикорупційної культури повинно бути державним пріоритетом України, і будуватися на основі позитивного зарубіжного досвіду, з використанням напрацьованих вчених із цього напрямку та урахуванням особливостей існування та розвитку українського суспільства.

У нормативних актах із формування антикорупційної культури слід закріпити такі принципи: у системі «чиновник – громадянин» додержання позиції «не брати – не давати»; дотримання політичної культури; закріплення в суспільній свідомості (моральних і етичних норм) антикорупційної поведінки; здійснення подарунків у рамках правил і норм; активне залучання суспільної уваги до корупційних проявів і фактів протидії корупції. Велику роль грає просвітництво, чому можуть допомогти еліти, щоб сформувати культуру в більшості. Для цього потрібна політична воля, яка спрямована на формування ідеології нетерпимості до корупції, і яка, на нашу думку, і буде вищим проявом культури. Хоча багато вчених у сучасний період вказували на необхідність політичної волі до протидії корупційній злочинності, а тому це може здаватися банальним, все ж слід зазначити, що саме політична воля є ключем до вирішення порушеної у цій статті проблеми. Приклад успішного подолання корупції за умови політичної волі показав той же Сінгапур [15]. Такий підхід, на нашу думку, мінімізує необхідність застосування кримінального покарання до осіб, які потенційно мали вчинити корупційні злочини.

Список використаної літератури

1. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія / О.Ю. Бусол. – К. : Ін Юре, 2014. – 564 с.
2. Костенко О.М. Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму / О.М. Костенко // Соціальна мережа науковців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.science-community.org/node/1390>.
3. Кравченко А.И. Культурология : [учеб. пособие для вузов] / А.И. Кравченко – [4-е изд.]. – М. : Академ. проект, Триеста, 2003. – 496 с.
4. Галиев Ф.Х. Формирование правовой культуры как основы борьбы с преступностью. [Електронний ресурс] / Ф.Х. Галиев // Материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Уфа, 16–17 октября 2003 г.). – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – Ч. I. – Режим доступу : <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/ufa20034/49.htm>.
5. Ямалнеев И.М. Вопросы противодействия коррупции : [учеб. пособие] / И.М. Ямалнеев – Казань : Казанский гос. энерг. ун-т, 2010. – 56 с.
6. Пустовалова И.Н. Формирование правосознания – основное условие деинституализации коррупционных отношений. [Электронный ресурс] / И.Н. Пустовалова. – Режим доступа : <http://www.advokat-natarius.ru/s27>.
7. Инструменты противодействия коррупции : материалы Круглого стола, 03 марта 2005 г. / под ред. А.П. Владиславлева, В.А. Никонова, А.М. Салмина. – М. : Фонд «Единство во имя России», 2005. – 80 с.
8. Ибрагимов Е.М. [Электронный ресурс] / Е.М. Ибрагимов, А.Р. Хамдеев. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/109-9329>.
9. Данильян О.Г. Філософія : [підручник] / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – Харків : Право, 2012. – 312 с.
10. Костенко О.М. Культура і закон у протидії злу / Костенко О.М. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
11. Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму та його значення для юриспруденції та кримінології / О.М. Костенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/463.pdf>.
12. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ю.А. Задорожний – К., 2008. – 30 с.
13. Вебер Макс. Сущность понятия антикоррупционная культура и её функции. [Електронний ресурс] / Макс Вебер // Вебер Макс. Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – Режим доступу : <http://www.klex.ru/3wv>.
14. Костенко О.М. Як розв'язати вузол із політики, економіки та моралі. [Електронний ресурс] / О.М. Костенко. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/problema-no1-zlochinnist>.
15. Ли Куан Ю. Сингапурская история. Из «третьего мира» – в первый / Ли Куан Ю. – М. : МГИМО (У) МИД России, 2005. – 439 с.